

323.212+316.4.063.4

ДОБРОВОЛЬЧІ ОБ'ЄДНАННЯ ЯК ОСНОВА ІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ В УКРАЇНІ

Резнік Олександр Станіславович – доктор соціологічних наук, провідний науковий співробітник відділу соціальної психології Інституту соціології НАН України

У статті проаналізовано соціально-демографічний портрет членів добровільних об'єднань в Україні. За результатами моніторингового дослідження Інституту соціології НАН України за 2014 р. виявлено відсутність суттєвих відмінностей серед громадянських активістів за етнічною ознакою. Громадянські активісти переважають на Заході країни, в Києві, серед україномовних та білінгвів, серед студентства та самозайнятих. Вірогідність членства у добровільному об'єднанні збільшується із зменшенням віку, із зростанням рівня освіти. Саме ці характеристики є історично притаманними рушійним силам інтеграції та модернізації суспільства. Воно стає можливим за умов, коли міські, освічені, середні верстви населення рівномірно поширюються по всій території країни, стираючи соціокультурні розмежування.

Ключові слова: громадянське суспільство, добровільні об'єднання, інтеграція, соціокультурні розмежування.

В статье проанализирован социально-демографический портрет членов добровольных объединений в Украине. По результатам мониторингового исследования Института социологии НАН Украины по 2014 выявлено отсутствие существенных различий среди гражданских активистов по этническому признаку. Гражданские активисты преобладают на Западе страны, в Киеве, среди украиноязычных и билингвов, среди студенчества и самозанятых. Вероятность членства в добровольном объединении увеличивается с уменьшением возраста, с ростом уровня образования. Именно эти характеристики исторически присущими движущим силам интеграции и модернизации общества. Оно становится возможным, когда городские, образованные, средние слои населения равномерно распространяются по всей территории страны, стирая социокультурные размежевания.

Ключевые слова: гражданское общество, добровольные объединения, интеграция, социокультурные разграничения.

The paper analyzes the socio-demographic profile of members of voluntary associations in the context of compliance with its potential integration processes and to compare its characteristics with passive citizens in Ukraine. Integration processes in Ukrainian society under conditions of social and cultural diversity should be based on a certain social base. Such social basis may be emerging in Ukraine segments of civil activists – civil society actors. That membership in voluntary associations made it possible to protect their rights to defend their interests and fight for real democracy. Well-organized associations provide their members with enthusiasm and confidence to influence state and municipal decision. Interoperability creates cooperative skills through the inclusion of voluntary organization that promotes the formation of horizontal networks of civil society. The dramatic events of 2013-2013 – Euromaidan, the annexation of Crimea, the War in Donbass – led to the formation of more or less formal, more active civil sector, which in extreme conditions «replaces» the weak state institutions. Despite the growing number of registered NGOs number of groups that actually operate, apparently remains at the same level. Proof that serve the sociological monitoring of the Institute of Sociology of NAS of Ukraine in 2014 which found that membership in civic or political organizations covered only 13% of the adult population of Ukraine. Since the main dividing lines Ukrainian society is regional and ethno-cultural diversity, the priority was the discovery degree of balance or imbalance distribution of membership in voluntary associations in regional, ethnic and linguistic groups. Analysis revealed no significant differences among civic activists by ethnic line. Civic activists prevail in the West, Kiev, Ukrainian and among bilinguals among students and self-employed. Probability of membership in voluntary associations increases with decreasing age with increasing level of education. Civic activists prevail in Western Ukraine and Kiev city, among people who speak at home only Ukrainian, Ukrainian and Russian (depending on the circumstances), among students and self-employed. Probability of membership in voluntary associations increases with decreasing age with increasing level of education, level of urbanization of residence. These characteristics are inherent to the historical driving forces of integration and modernization of society as urban, educated middle classes evenly distributed throughout the country, erasing the social and cultural distinction.

Keywords: civil society, voluntary associations, integration, socio-cultural differentiation

Інтеграція суспільства передбачає процес поєднання складових частин соціуму (локальних порядків) шляхом гармонізації різних соціальних груп, асиміляції різних культурних елементів та примирення різних моральних норм. Тому спостереження соціальних практик у політичній, економічній, освітній, культурній тощо сферах дає змогу робити висновки про соціальну інтеграцію суспільства у цілому. Після драматичних подій лютого 2014 року, анексії Криму та прояву сепаратизму на Донбасі у суспільстві вирізнялося декілька конвенційних просторів. Два з них – проукраїнське громадянське суспільство, яке поступово набуло поширення майже по всій території України та проросійський сепаратистський опір, який у більшості зосереджений на Донбасі. Ці два простори засновувалися на відмінних прагненнях. Проукраїнське громадянське суспільство базується на добровільних практиках боротьби з авторитаризмом, корупцією, мережі волонтерських організацій для відродження української армії. Активісти готові були жертвувати власними коштами, часом, здоров'ям і навіть життям заради ідеї побудови кращого суспільства, наближеного до європейських. Натомість ідея відокремлення та подальшого приєднання південно-східних земель України до Росії ґрунтувалося на патерналістському очікуванні різкого збільшення свого соціального добробуту за рахунок підвищення зарплат, пенсій, державних допомог до російського рівня. Саме тому частина людей на Донбасі та в інших південно-східних регіонах готова була вийти на мітинг чи проголосувати на референдумі з надією про анексію цих територій Росією. Як тільки почалися реальні бойові дії, грабунки, вбивства, захоплення проросійськими терористами заручників, експропріація майна, транспорту, кількість бажаючих жертвувати собою заради міфічного «руського мира» різко скоротися.

За умов соціокультурного розмаїття сучасного українського суспільства інтеграційні процеси повинні засновуватися на певній соціальній базі, соціальній основі. Такою соціальною основою може стати зароджувана в Україні верства громадянських активістів – суб'єктів громадянського суспільства. Громадянське суспільство в даному випадку слід розглядати як мережу добровільних об'єднань громадян. Громадянське суспільство та його інтегроване втілення – громадянська нація – прагнуть «оволодіти» державою як політичним інструментом, за допомогою якого їхні суб'єкти намагаються захистити й утвердити себе. Інтеграційні процеси в цьому контексті є результатом соціально-політичних відносин активної частини населення та держави.

Участь у діяльності громадських організацій (на Заході прийнято говорити про «добровільні асоціації», «товариства» чи «групи інтересів») є важливою складовою розвитку громадянського суспільства. Поняття «добровільні об'єднання» більш адекватно відображає неформальність і реальність залученості людини в організації, які вимагають кооперації та переважно зосереджені на спеціалізованих інтересах. Подеколи діяльність цих організацій поширюється на більш масштабні суспільні проблеми. Ці групи в історичному плані стали виразниками ери модернізації та одним із головних способів структурування громадянського суспільства.

Саме членство в добровільних об'єднаннях давало змогу захищати свої права, обстоювати свої інтереси та виборювати реальну демократію. Добре організовані об'єднання дають їхнім членам насагу і впевненість впливати на державні та муніципальні рішення. Сформовані якості причетності, солідарності та відповідальності розширюють впливовість як кожного громадянського активіста, так і всієї мережі добровільних об'єднань. Добровільні асоціації характеризуються меншою емоційністю, ніж сім'я чи друзі, деперсоналізацією відносин та прагненням досягнути конкретної мети. Внаслідок взаємного впливу та взаємодії в асоціаціях їхні члени набувають досвіду відповідальності за колективні рішення. Люди з різних соціальних груп, об'єднані в асоціацію, стають набагато поміркованішими та толерантнішими [1, с. 45]. Схильність до соціальної взаємодії у місці проживання робить індивіда здатним до порозуміння з однодумцями. Р.Патнам зазначає: «З багатьох причин громадяни у громадянському суспільстві більш, ніж активні, пронизані громадським духом та рівні. Порядні громадяни любязні, ввічливі та довіряють одне одному навіть тоді, коли суттєво відрізняються між собою. Громадянське суспільство не вільне від конфліктів. Та оскільки його громадяни мають усталені погляди на громадські питання, вони толерантні до своїх опонентів» [2, с. 111]. Здатність до взаємодії в процесі включення до добровільної організації формує кооперативні навички, що сприяє формуванню горизонтальних мереж громадянського суспільства. Саме через цей потенціал громадські організації розглядають як механізм соціальної інтеграції в Україні [3].

У дослідженнях участі населення в громадських організаціях України здебільшого звертається увага на соціально-демографічні характеристики учасників і неучасників [4; 5; 6; 7]. Виявлено, що члени громадських та політичних організацій вирізняються вищим рівнем освіти та інтересом до політики, користуванням Інтернетом, схильністю до активістських і демократичних цінностей та належністю до середньої верстви. Помічено, що населення Західного регіону дещо більше схильне до членства в організаціях, ніж решта. До того ж з'ясовано, що Захід України вирізняється участю в релігійних організаціях та церковних громадах, натомість Схід – у політичних партіях. У безпосередньому вивченні чинників членства у громадських організаціях крім вище зазначених виявлено найбільший і найстабільніший

Розділ 2. Соціологічні дослідження сучасного суспільства

вплив активних навичок дозволя, зокрема спортивних [8]. З'ясовано також, що члени добровільних об'єднань дещо частіше декларують достатність юридичної допомоги для захисту своїх прав та інтересів, ніж неактивні громадяни, вирізняються ініціативою і самостійністю під час розв'язання життєвих проблем, упевненістю у своїх силах, наявністю роботи, яка їм підходить, можливістю працювати з повною віддачею та рішучістю в досягненні своїх цілей [9, с. 282–283]. Крім цього, залучені у добровільні об'єднання більше, ніж незалучені, схильні до установок солідарності, відповідальності та толерантності [10].

Ці результати безумовно дають змогу частково змалювати соціальний портрет членів громадсько-політичних організацій України. Однак драматичні події 2013–2013 рр. – Євромайдан, Революція Гідності, анексія Криму, війна на Донбасі – зумовили формування дедалі менш формального, більш активного громадянського сектору, який за екстремальних умов «заміщає» ослаблі державні інститути. Йдеться про організацію медичної допомоги, розміщення біженців, збір коштів на військове спорядження тощо. Більше того, на прикладі діяльності та координації футбольних фанатів різних клубів України можна побачити динаміку залученості від звичайних акцій до збройної боротьби.

Таким чином, існує потреба проаналізувати соціальний портрет потенційного громадянського суспільства, яке робить спробу «перепідпорядкувати» державу у суперництві з олігархічною системою. Метою статі є аналіз соціальної групи членів добровільних організацій як соціальної основи інтеграції українського суспільства. Для цього потрібно проаналізувати соціально-демографічний портрет членів добровільних організацій в контексті відповідності його потенціалу інтеграційним процесам та порівняти його характеристики з пасивними громадянами.

В методологічному плані наш підхід заснований на дослідженні міри інтегрованості через аналіз ступеню поширеності певних практик як системи усталених та повторюваних дій у всіх сегментах розмежування соціокультурної системи. Оскільки основними лініями розмежуваннями українського суспільства є регіональне та етнокультурне розмаїття, то беручи за соціальну основу членів добровільних об'єднань як суб'єктів громадянських практик, потрібно виявити ступінь збалансованості чи дисбалансу поширення їх у регіональних, етнічних та мовних групах. Разом з тим, інші структурні виміри дадуть змогу побачити перспективність поширення громадянського активізму. Зокрема, такі виміри, як віковий, освітній, кваліфікаційний та поселенський, дають змогу передбачити перспективу поширення громадянських практик як соціального тренду та виявити можливі варіанти застосування певної державної політики щодо інтеграційних процесів в Україні.

Попри зростання кількості зареєстрованих громадських об'єднань число об'єднань, що реально функціонують, вочевидь залишається на одному рівні. Доказом цього слугують дані соціологічного моніторингу Інституту соціології НАН України (див. табл. 1).

Таблиця 1.

Відповіді населення України на запитання «Членом якої з громадських або політичних організацій Ви є?», 2014

Добровільні об'єднання	%
Клуб за інтересами	1,6
Політична партія	1,4
Суспільно-політичний рух	0,9
Екологічний рух	0,6
Громадська організація, фонд, асоціація	1,1
Нетрадиційна профспілка	0,2
Творча спілка	0,7
Спортивний клуб, товариство	1,4
Об'єднання за фахом	1,8
Студентське товариство, молодіжна організація	1,1
Релігійна організація, церковна громада	2,7
Об'єднання фермерів	0,2
Інша організація, об'єднання, рух	1,2
Не належу до жодної з громадських, політичних організацій чи рухів	87,0
Частка населення України, задіяного у добровільні об'єднання	13,0

Якщо взяти за основу динаміку показника «не належу до жодної з громадських, політичних організацій чи рухів», то відповідно членством у громадських або політичних організаціях охоплено лише 14–17% дорослого населення України [11, с. 535]. Попри незначні коливання (зокрема, зростання 2006

року членства у політичних партіях), істотних зрушень упродовж десятиліття не відбулося. До того ж маємо помітне зниження членства у нетрадиційних профспілках та релігійних організаціях.

Потенціал певної соціальної групи у соціетальній інтеграції криється в наявності чи відсутності суттєвих відмінностей її присутності в соціальній структурі усього суспільства. Адже, скажімо, відчутна різниця кількості залучених у добровільні об'єднання в різних регіональних чи етнокультурних групах може свідчити про проблемність зарахування цієї групи до соціальної основи інтеграційних процесів, оскільки їхнє переважання в одному локальному просторі та мізерна кількість в іншому навряд чи привнесе поширення спільних об'єднувальних практик. Більше того, суб'єкти цих практик за малої кількості можуть оцінюватися як «чужі» чи «ворожі» домінуючому у цьому просторі населенню. Натомість відсутність цієї різниці та більш-менш рівномірний розподіл кількості активних громадян за цими вимірами дає змогу оптимістично дивитися на її інтеграційний потенціал. Отже, ці соціально-демографічні виміри були застосовані для порівняння груп членів добровільних об'єднань, не членів добровільних об'єднань та населення загалом (див. табл. 2).

Таблиця 2.

Соціально-демографічні виміри у членів і не членів добровільних об'єднань України, 2014

<i>Соціально-демографічні показники</i>	Члени добровільних об'єднань, %	Не члени добровільних об'єднань, %
<i>Вік</i>	15,6	84,4
18–29 років	12,3	87,7
30–54 років	12,8	87,2
55 і старше		
<i>Освіта</i>		
Початкова, неповна середня	14,3	85,7
Середня загальна	11,6	88,4
Середня спеціальна	12,2	87,8
Перший ступінь вищої освіти	23,7	76,3
Повна вища освіта	14,0	86,0
<i>Статус зайнятості</i>		
Роботодавець	13,8	86,2
Самозайнятий	18,8	81,3
Найманий працівник	12,6	87,4
У даний час не працює	11,8	88,2
Учень, студент, курсант, аспірант тощо	31,1	68,9
<i>Місце проживання</i>		
Київ	20,6	79,4
Місто з населенням понад 250 тис. осіб	10,9	89,1
Невелике місто	11,2	88,8
Село	15,4	84,6
<i>Регіон</i>		
Захід (Волин., Закарпат., Івано-Франк., Львів., Рівнен., Терноп., Чернівець. обл.)	20,3	79,7
Центр (Вінниц., Житомир., Київс., Кіровоград., Полтав., Сум., Хмельн., Черкас., Черніг. обл., Київ)	11,5	88,5
Південь (Миколаїв., Херсон., Одес. обл.)	9,7	90,3
Схід (Запоріз., Дніпропетр., Харків. обл.)	13,3	86,7
Донбас (Донец., Луган. обл.)	10,0	90,0
<i>Національність</i>		
Українець	13,8	86,2
Росіянин	12,2	75,8
<i>Мова спілкування у сім'ї</i>		
Переважно українською	14,8	85,2
Переважно російською	10,2	89,8
І українською, і російською, залежно від обставин	14,2	85,8
Населення України загалом	13,0	87,0

Можна констатувати певний зв'язок показників віку та залученості в добровільні об'єднання. Зокрема, у віковій групі 18–29 років виявлена дещо більша частка членства у добровільних об'єднаннях, ніж в інших когортах. Так само простежується зв'язок залученості в добровільні об'єднання та рівня освіти: особливо це стосується респондентів з першим ступенем вищої освіти (бакалавр). Очевидно, йдеться про чинних студентів. Саме це підтверджує розподіл відповідей респондентів за статусом зайнятості. Серед людей, які зазначили свій тип зайнятості як учень, студент, курсант, аспірант тощо, виявилось найбільша частка членів добровільних об'єднань, ніж в інших групах зайнятості. Велика частка членів добровільних об'єднань спостерігається у групі самозайнятих.

Існує певний зв'язок між залученістю в добровільні об'єднання та типом поселення. Особливо вирізняється столиця України – м. Київ, де 20,6% є членами громадських або політичних організацій. Так само дещо вирізняється село, де 15,4% мешканців є залученими у добровільні об'єднання. Це скоріше пов'язано з тим, сільське населення залучено в релігійні громади, особливо на Заході країни. Про це свідчить також регіональний розподіл: найбільше залучених у добровільні об'єднання на Заході, найменше – на Півдні. Якщо взяти до уваги етнокультурну належність членів добровільних об'єднань, то суттєвих відмінностей не зафіксовано. За ознакою мови спілкування у сім'ї виявлена дещо менша частка членів добровільних об'єднань простежується серед російськомовних, ніж серед україномовних і білінгвів, тобто тих, хто спілкується дома і українською, і російською, залежно від обставин.

Підбиваючи підсумки аналізу, можна констатувати відсутність суттєвих відмінностей поширеності членів добровільних об'єднань етнічною ознаками. Це і той факт, що громадянські активісти переважають серед людей, які спілкуються двома мовами, свідчить про перспективність ідеї розглядати членів добровільних об'єднань як соціальну основу інтеграційних процесів. Виявилось, що вірогідність членства у добровільному об'єднанні збільшується із зменшенням віку, із зростанням рівня освіти, урбанізації місця проживання. Більша ймовірність бути залученим у громадянське суспільство виявляється серед студентства та середніх верств населення, а саме самозайнятих. Саме ці риси є історично притаманними для рушійних сил модернізації суспільства та економіки. Тому інтеграційні процеси в Україні слід розглядати паралельно процесом модернізації.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Лейпхарт А. Демократия в многосоставных обществах: сравнительное исследование / А. Лейпхарт. – М. : Аспект Пресс, 1997. – 287 с. 2. Патнам Р. Творення демократії. Традиції громадянської активності в сучасній Італії / Р. Патнам та ін. – К. : Основи, 2001. – 302 с. 3. Чернявська О. В. Громадські організації як механізм соціальної інтеграції в Україні: потенціал та можливості / О. В. Чернявська // Проблеми розвитку соціологічної теорії: соціальна інтеграція та соціальні нерівності в контексті сучасних суспільних трансформацій : Матеріали V Всеукраїнської науково-практичної конференції. – К. : Київський університет, 2009. – С. 452–460. 4. Авуєва І. Соціальний портрет членів соціальних рухів, громадських організацій та політичних партій / І. Авуєва // Українське суспільство – 2003. Соціологічний моніторинг. – К. : ІС НАНУ, 2003. – С. 283–291. 5. Юрченко І. Динаміка суспільно-політичної активності населення України / І. Юрченко // Соціальні виміри суспільства. – Вип. 8. – К. : ІС НАНУ, 2005. – С. 188–202. 6. Stegnyy O. Regional Factor of the Development of the Ukrainians' Political Culture / O. Stegnyy // Ukrainian Sociological Review (2004–2005). – Kyiv : Institute of Sociology NAS of Ukraine. – Pp. 88–121. 7. Бекешкіна І. Члени громадських об'єднань як особлива соціальна група / І. Бекешкіна // Українське суспільство 1992–2008. Соціологічний моніторинг. – К. : ІС НАНУ, 2008. – С. 382–395. 8. Резнік О. С. Членство у громадських організаціях як кооперативна практика / О. С. Резнік // Український соціум. – 2009. – № 2 (29). – С. 22–33. 9. Резнік О. Громадянські практики в перехідному суспільстві: чинники, суб'єкти, способи реалізації / О. Резнік. – К. : ІС НАНУ, 2011. – 336 с. 10. Резнік О. Залученість у добровільне об'єднання як кооперативна практика солідарності, відповідальності, толерантності і довіри / О. Резнік // Соціальні виміри суспільства. – Вип. 6 (17). – К. : ІС НАНУ, 2014. 11. Українське суспільство 1992–2012. Стан та динаміка змін. Соціологічний моніторинг. – К. : ІС НАНУ, 2012. – 660 с.